

ANTONI ZAJĄC
Wyższa Szkoła Pedagogiczna
w Rzeszowie

Kazimierz Denek, *Wartości i cele edukacji szkolnej*, Wyd. „EDYTOR”, Poznań-Toruń 1994, ss. 174.

Olbrzymi przyrost wiedzy, jaki dokonał się w tym wieku, a szczególnie w drugiej jego połowie, rewolucyjne wręcz przeobrażenia w środkach produkcji i technice przekazu informacji skazały współczesnego człowieka na skok w wzburzony ocean wartości.

Ze względu na rozchwianie systemu wartości i zachodzącą antynomię pomiędzy bardzo szybkim przyrostem wiedzy i jej równie szybką dezaktualizacją, we współczesnej szkole musi

* SME – małe i średnie przedsiębiorstwa.

dokonać się zmiana hierarchii celów edukacyjnych. Podstawowy cel dotychczasowej szkoły „podawanie wiadomości do zapamiętania przez uczniów” i ich „zrozumienie”, w praktyce w mniejszym już stopniu „rozwijanie umiejętności stosowania wiadomości w sytuacjach typowych i problemowych” ustąpić musi miejsca „kształtowaniu postaw i świata wartości”, „stwarzaniu warunków do rozwoju osobowości uczniów”, a dalej dopiero wystąpi „rozwijanie sprawności i wiedzy o świecie”.

Rezultatem poznawania i rozumowania jest określona wiedza, lecz to dopiero niewielka część całego systemu budującego osobowość ucznia. Nawet jej perfekcyjne pamięciowe opanowanie w niewielkim stopniu umożliwia uczniowi znalezienie odpowiedzi na podstawowe pytanie, według jakich kryteriów ma dokonywać wyboru kierunku działania, jak żyć. O tym bowiem, w jakim celu i jak zostanie wykorzystana wiedza, decyduje zawarta w psychice ucznia hierarchia wartości.

W tym to stwierdzeniu zawarte są podstawowe walory prezentowanej książki prof. dra hab. Kazimierza Denka. Jest to książka, która daleko wychodzi poza ścjentystyczne ujmowanie wiedzy. Autor podjął się bardzo trudnego, a zarazem szalenie istotnego dla naszych przemian oświatowych zadania, a mianowicie wypełnienia luki w zakresie czynności dydaktyczno-wychowawczych, które kształtują u nauczycieli i uczniów świadomość wartości i celów edukacji szkolnej, umiejętność ich ustalania oraz konsekwencję realizacji. Wartości i celów nie można ujmować jako czegoś oczywistego, czegoś co jest dane raz na zawsze. Trzeba je kształtować, aby ich nie utracić, gdyż raz utracone wartości jest bardzo trudno odzyskać. Stąd cały proces dydaktyczno-wychowawczy należy rozumieć jako ciąg działań zmierzających do realizacji określonych wartości i celów edukacyjnych.

K. Denek stara się ukazać istotę różnych aspektów i uwarunkowań wartości i celów edukacji szkolnej, ich rodzajów i hierarchizacji. Dociekania własne autor uzupełnia i wzbogaca cytatai i sentencjami zaczerpniętymi z literatury krajowej i zagranicznej. Ponadto Czytelnik może tutaj znaleźć przesłanki formułowania edukacyjnych celów ogólnych, pośrednich, szczegółowych i operacyjnych. Na uwagę zasługuje kwestia operacjonalizacji celów edukacyjnych lekcji, ich korzyści dla efektywnego realizowania procesu dydaktyczno-wychowawczego. Jest to zrobione z bardzo dużym znawstwem zagadnienia. Autor stara się wyważyć argumenty entuzjastów, zwolenników i oponentów operacjonalizacji celów, włączając w to swoją, jakże trafną i cenną dla wyjaśnienia szeregu problemów, argumentację.

Cały wywód został podzielony w książce na pięć rozdziałów, a w każdym znajduje się po kilka bardzo dobrze ustrukturalizowanych podrozdziałów.

I tak rozdział I *Wartości w edukacji szkolnej i naukach o niej* zawiera następujące podrozdziały: 1. Wartość jako komponent identyfikacji z zawodem nauczycielskim; 2. Cena niedocenywania wartości w edukacji i naukach o niej; 3. Trudności towarzyszące określaniu wartości i konsekwencje ich nieprzezwycięzania; 4. Geneza i spory wokół pojęcia wartości; 5. Status wartości i sposoby ich istnienia; 6. Rodzaje wartości; 7. Hierarchia wartości; 8. Wartości uniwersalne; 9. Związek wartości z celami edukacji szkolnej.

Problematyka wartości jest w chwili obecnej niezmiernie istotna, gdyż dla nauczycieli jest ona jeszcze ciągle mało lub zupełnie nieznaną. A czy możliwa jest nauka wolna od wartości? Jakże słuszne jest pytanie postawione przez K. Denka: „Czy istnieje dla nauk o edukacji i praktyki szkolnej coś bardziej racjonalnego jak poszukiwanie sensu życia ludzkiego?” Dlatego wartości – obok systemowego i innowacyjnego podejścia do kształcenia – pretendują do roli paradygmatu w edukacji i naukach pedagogicznych. Brak wartości i ich niedocenywanie w edukacji szkolnej, życiu człowieka i społeczności jest najczęstszą drogą do dewiacji i patologii. Można sądzić, że obserwowany obecnie wzrost chamstwa, arogancji, niechłujstwa, bałaganiarstwa, pijaństwa, seksu, rozbojów, kradzieży itd. to cena, jaką przyszło nam płacić za porzucenie w minionym okresie w edukacji i poza nią busoli aksjologicznej w postaci wartości.

Czytając poszczególne śródtytuły tegoż rozdziału uświadamiamy sobie dopiero jak w naukach pedagogicznych i praktyce szkolnej zaniedbano problematykę wartości. Słusznie autor twierdzi, że do pierwszoplanowych zadań edukacji współczesnej należy kształtowanie wśród jej uczestników wartości uniwersalnych zogniskowanych wokół transcendentnej triady: *prawdy, dobra i piękna*. W książce można znaleźć cenną dla współczesnej edukacji próbę przełożenia tychże wartości uniwersalnych na język współczesnej praktyki szkolnej.

Rozdział ten kończy się pytaniem zaczerpniętym od I. Kuźniaka: *Czy cele edukacji szkolnej „wyprowadzać z wartości, czy uzasadniać je w wartościach?”* Stanowi to doskonałe wejście do rozdziału II zatytułowanego *Teoretyczne podstawy celów edukacji szkolnej*. Punktem wyjściowym rozważań tego rozdziału jest twierdzenie, że: „Użyteczność społeczna otrzymanych efektów będzie jednak zawsze zdeterminowana przez to, czy zostały wskazane właściwe cele edukacji szkolnej”.

We współczesnej szkole proces dydaktyczno-wychowawczy ma charakteryzować się podmiotowym podejściem do uczniów, ma pomagać uczniom, by stawali się w pełni ludźmi otwartymi na wartości, umiejącymi dokonywać preferencji w ich hierarchicznym układzie. Głębokie rozwinięcie tych myśli Czytelnik znajdzie w rzeczowo i z dużą eurydycją napisanych ośmiu podrozdziałach, których tytuły brzmią: 1. Istota, funkcje i cechy celów edukacji szkolnej oraz ich wskaźniki; 2. Źródła celów edukacji szkolnej; 3. Świadomość celów edukacji szkolnej; 4. Mankamenty tradycyjnego ujmowania celów edukacji szkolnej; 5. Przyczyny wzrostu zainteresowania celami edukacji szkolnej; 6. Poziomy celów edukacji szkolnej; 7. Ostateczne cele edukacji szkolnej; 8. Ogólne, pośrednie, szczegółowe i operacyjne cele edukacji szkolnej.

Autor toczy tutaj swoisty spór pedagogiczny między różnymi opcjami formułowania celów. Niejako w konkluzji dochodzi do wniosku, że źródła celów należy upatrywać w wartościach. Cele edukacji szkolnej są niczym innym, „jak pewnymi stanami, do których dążą jednostki i które identyfikują się z przyjętym przez daną zbiorowość systemem wartości.” Przez „przyjęty przez daną zbiorowość system wartości” należy rozumieć taki, który daje gwarancję zbliżania się do prawdy, dobra, piękna oraz w ich świetle pozwala na weryfikację.

Ze względu na rozchwywanie się tradycyjnego systemu wartości, a także z uwagi na proces integracji państw starego kontynentu w jeden organ zwany Unią Europejską, każdy Europejczyk z osobna i wszyscy razem muszą na powrót odkryć, nazwać i zaadaptować na miarę naszej kondycji wartości na gruncie tradycji judeo-grecko-chrześcijańskiej. Pod tym względem Polacy mogą wiele wnieść do innych narodów.

Autor przestrzega, że nie można podchodzić do wartości i celów edukacji szkolnej jako zagadnień modnych obecnie, koniunkturalnych. Posługiwanie się wartościami i celami edukacji szkolnej bez zrozumienia ich istoty, możliwości i ograniczeń stwarza duże niebezpieczeństwo błędnych odczytań, interpretacji i realizacji.

Na gruncie realizacyjnym – pośród różnych poziomów celów edukacji szkolnej przedstawionych w książce – na uwagę zasługuje formułowanie ogólne i operacyjne celów edukacji szkolnej. Cele ogólne wskazują kierunki dążeń, a cele operacyjne stanowią opis rezultatów, które mogą być osiągnięte przez uczniów. Cele operacyjne wyrażają zmiany, jakie chcemy uzyskać, ujęte w kategoriach konkretnych zachowań werbalnych i pozawerbalnych. Chodzi tu zatem o efekty działań uczniów wyrażone w kategoriach ich zachowań. Ujmując inaczej, cele operacyjne przybliżają procesy psychiczne, składające się na opanowywane czynności.

W prezentowanej książce można znaleźć nie tylko pogłębione dociekania teoretyczne, ale również wiele wskazówek praktycznych, jak dokonywać operacjonalizacji celów kształcenia. Wskazówki te są tym cenniejsze, gdyż znajomość zagadnień związanych z operacjonalizacją celów edukacji szkolnej przez nauczycieli jest niewielka, a nawet żadna.

Kolejny krok w przybliżeniu tych zagadnień Czytelnikowi stanowi rozdział III pt. *Taksonomiczne ujęcie celów edukacji szkolnej*. Pod pojęciem taksonomii celów edukacyjnych (taksis – porządek, układ) rozumie się hierarchiczne ich uporządkowanie charakteryzujące się: poprawnością terminologii dydaktycznej, zwiezłością i jasnością haseł, zdefiniowaniem kategorii celów, jednoznacznym powiązaniem poszczególnych kategorii z czynnościami uczenia się.

Nadawanie celom edukacji szkolnej określoności i precyzji wymaga przestudiowania takich podrozdziałów, jak: 1. Kryteria doboru taksonomii celów edukacji szkolnej; 2. Praźródła taksonomii celów edukacji szkolnej; 3. Rodzaje taksonomii celów edukacji szkolnej; 4. Kierunki tworzenia nowszych koncepcji taksonomii celów edukacji szkolnej.

Polska szkoła charakteryzuje się oddziaływaniem na intelekt, w której nauczanie wyparło wychowanie, a podawanie nowego materiału rozwijanie zdolności poznawczych. Stąd też bardzo ważnym w procesie poszukiwania kierunków przemian oświatowych jest określenie kryteriów wyboru taksonomii celów edukacji, które procesu dydaktyczno-wychowawczego nie ograniczałyby do sfery instrumentalnej, lecz służyły rozwojowi aktywności twórczej i całej osobowości uczniów. Chodzi o takie taksonomie celów edukacji szkolnej, które pozwalają sklasyfikować główne typy zachowania ludzkiego istotne dla uczenia się. Należą do nich takie zachowania jak: poznawcze („myślące”), emocjonalne (postawy, przekonania, wartości), psychomotoryczne (działaniowe, ruchowe).

Najwięcej kłopotów nastręcza określenie celów edukacji szkolnej w sferze emocjonalnej, które miałyby wymiar behawioralny w kategoriach obserwowalnych zachowań. Zmiana postaw, przekonań, wartości, zainteresowań i uczuć przebiega znacznie wolniej niż czynników składających się na sferę poznawczą. Niemniej nie zwalnia to nas od podejmowania działań w tym zakresie.

Praźródłem prób wielopłaszczyznowej kategoryzacji celów edukacji szkolnej jest taksonomia B.S. Blooma. Przedstawia ona trójdzielną klasyfikację celów, obejmującą sferę: poznawczą, kognitywną zawierającą cele intelektualne; emocjonalną, afektywną odnoszącą się do uczuć, emocji, postaw i wartości; psychomotoryczną, czyli cele związane z koordynacją ruchową i zręcznościową. K. Denek w prezentowanej książce szczegółowo przedstawia dwie pierwsze sfery tej taksonomii. Wyróżnia w nich nie tylko „kategorie ogólne i szczegółowe”, ale dla każdej podaje „sfery i ich detalizację”, a także „przykłady konkretyzacji celów”.

Wykorzystując literaturę zachodnią i własne przemyślenia autor przedstawia tutaj szczegółową analizę i ocenę taksonomii B.S. Blooma. Zwłaszcza cenne są wnikliwe uwagi krytyczne, gdyż pozwalają wychwycić Czytelnikowi niuansy hierarchizacji celów kształcenia. Przykładowo w krytycznej ocenie tej taksonomii zwrócona jest uwaga na pomieszanie celów edukacji szkolnej ukierunkowanych na zmiany w uczeniu z ich wskaźnikami. Nie dostrzega ona też w wystarczającym zakresie rozległości i głębi pojęcia rozumienia, zwłaszcza na poziomie, który gwarantuje dostrzeganie, formułowanie i rozwiązywanie problemów.

Dlatego też K. Denek przedstawia dalej klasyfikację i ocenę różnych taksonomii celów kształcenia, jedno- i wielowymiarowych. Bliżej omawia pięć mniej znanych w polskiej literaturze, a zasługujących na uwagę, tj. propozycję J.J. Guilberta, L. D'Hainauta, S. Steinakera i M.R. Bella, J.P. Guilforda, J. Wileisa i J. Bondi.

Według J.J. Guilberta cele edukacji szkolnej należy kategoryzować według umiejętności: praktycznych, komunikowania się (postawy), intelektualnych (wiedza). W taksonomii celów zaproponowanej przez L. D'Hainauta można wyodrębnić następujące składniki: czynności ucznia (pięcioetapowe), przedmiot nauczania (wiedza) rozumiany jako tworzywo (rozpatrywany w pięciu klasach), poziom integracji wiedzy i wreszcie postępów w uczeniu się.

Dla kształcenia zawodowego interesująca jest kategoryzacja celów edukacji szkolnej w ujęciu empirycznym, według tzw. taksonomii doświadczenia. Jej twórcy, S. Steinaker i M.R. Bell, ujmują doświadczenie jako hierarchię bodźców, interakcji, działań jednostki oraz reagowanie na następujące po sobie wydarzenia. Rozpoczyna je eksponowanie doświadczenia, a kończy jego wykorzystanie. Jako pośrednie etapy w tej taksonomii są: uczestnictwo, identyfikowanie, internalizacja i wykorzystanie. Eksponowanie doświadczenia zawiera sensoryczny i peryferyczny rodzaj ich prezentacji.

J.P. Guilford w opracowanej taksonomii celów edukacji szkolnej wyróżnia operacje umysłowe, materiał nauczania i wyniki końcowe. Wyszczególnia te procesy myślowe, które należy rozwijać. Zwraca uwagę, na jakim materiale operacje te mają być rozwijane oraz jakich efe-

któw można się spodziewać ze strony uczniów. Cechą charakterystyczną tej taksonomii jest wyodrębnienie w niej myślenia konwergencyjnego i dywergencyjnego jako kategorii operacji.

Do interesujących taksonomii celów należy zaliczyć jeszcze propozycję J. Wileśa i J. Bondi. Obejmuje ona poznawczy, kierunkowy i psychomotoryczny aspekt osobowości ucznia. Ujmuje zachowania od prostych po złożone i od konkretnych do abstrakcyjnych. W taksonomii tej nie można przejść do zachowań na wyższych poziomach bez opanowania postępowań charakterystycznych dla niższych poziomów.

W książce Czytelnik może również znaleźć, oprócz znanych taksonomii ABC B. Niemierki i taksonomii W. Okonia, jeszcze dwie interesujące polskie taksonomie. Taksonomia celów edukacyjnych Cz. Nosala i M. Obarę ujmuje czynności umysłowe studentów (uczniów) związane z nabywaniem, przekształcaniem i wykorzystaniem wiadomości oraz treści dydaktycznych, na których te czynności mają być wykonane. Z kolei J. Gnitecki zaproponował ciekawe podejście do wielowymiarowości taksonomii celów edukacji szkolnej. Uwzględnił on system działań podejmowanych przez ucznia, jego potencjalne możliwości (zdolności, potrzeby), warunki, w których on funkcjonuje oraz wymagania programowe skierowane na wynik (postulowany stan rzeczy). W tym miejscu należy wspomnieć działalność kierowaną przez profesora K. Denka Zakładu Dydaktyki Ogólnej UAM w Poznaniu, gdzie dynamicznie rozwija się normatywno-wartościujący nurt ujmowania celów edukacji szkolnej.

Szczegółowe zestawienie poszczególnych taksonomii, ich zalet i niedostatków tworzy bardzo inspirujący zaczątek do podejmowania przez nauczycieli prób opracowywania różnych ujęć hierarchizacji celów edukacyjnych w zakresie przedmiotów szkolnych. Owo pobudzenie do myślenia i działania nauczycieli stanowi niezwykle cenną zaletę tej książki. Niewątpliwie wnosi ona bardzo istotny wkład w dorobek w polskiej bibliografii pedagogicznej.

Punktem wyjściowym do napisania IV rozdziału omawianej książki było twierdzenie, że proces dydaktyczny, jako świadoma działalność, musi być zaplanowany, gdyż pozwoli to w optymalny sposób zbliżyć uczestników do założonych celów edukacji szkolnej. W rozdziale tym pt. *Uszczegółowianie celów edukacji szkolnej* znajdujemy rozwiniętą koncepcję projektowania dydaktycznego pod kątem konstruowania celów edukacji szkolnej. Idea ta przedstawiona jest w pięciu śródtytułach: 1. Kryteria konstruowania i projektowania celów edukacji szkolnej; 2. Wyrażanie celów edukacji szkolnej w formie zadań lekcji; 3. Konstruowanie celów edukacji szkolnej; 4. Projektowanie celów edukacji szkolnej; 5. Możliwości i ograniczenia uszczegółowiania celów edukacji szkolnej.

W procesie projektowania procesu dydaktycznego można przyjąć jako jakościowe charakterystyki wiedzy: głębokość, konkretność, ogólność, systematyczność, trwałość i świadomość. Najważniejszym wymaganiem w stosunku do wiedzy jest jej świadomość. Znać to umieć coś zrobić z tą wiedzą. Dlatego cele edukacji szkolnej powinny być też określone w kategoriach stosowania wiedzy jako kroku naprzód w jej przyswojeniu oraz kształtowaniu na ich podstawie stosunku uczniów do otaczającej rzeczywistości, społecznie znaczących wartości poznawczych, samodzielności, twórczej działalności.

Bardzo trafnie K. Denek zauważył, że cele edukacji szkolnej na poszczególne lekcje opracowuje się po to, żeby: przekazywały idee; służyły jako podstawa doboru czynności dydaktycznych; stwarzały podstawę oceny rezultatów uczenia się; określały zachowania użyteczne dla uczniów. Z punktu widzenia praktyki szkolnej wskazane jest formułowanie operacyjnych celów dla każdej lekcji jako całości i różnych ich sekwencji. Przydatnymi narzędziami przy podziale celów końcowych na cele częściowe są opisy zadań operacyjnych. Wyrażają one systematyczne rozpoznawanie i ustalanie kolejności istotnych aspektów rozwiązywanych zadań. Opis zadań operacyjnych uwypukla kluczowe elementy.

Autor przedstawia bardzo pouczające ujęcie edukacyjnych celów lekcji w postaci zadań (celów) operacyjnych. Całą procedurę stanowi pięć kroków, a mianowicie: 1. Ustalenie celu ogólnego; 2. Ustalenie sytuacji odniesienia; 3. Sporządzenie testu sytuacji odniesienia; 4. Sfor-

mułowanie operacyjnego celu wychowania, nauczania i uczenia się; 5. Wyznaczenie dolnej granicy stałości realizacji. Na przykładzie konkretnego podręcznika do geografii dla klasy VII pokazuje, jak można poznać strukturę wewnętrzną celów szczegółowych za pomocą analizy grafowej i macierzowej. Analiza ta wskazuje, na jakie cele należy zwrócić szczególną uwagę, aby zapewnić prawidłową realizację celów pośrednich i ogólnych. Pozwala to opracować tzw. *mapę dróg* prowadzących przez program.

Dalsze uszczegółowienie i upraktycznienie tych kwestii stanowi rozdział V pt. *Operacjonalizacja lekcyjnych celów edukacji szkolnej i jej efekty*. Stanowi on doskonały przykład przejścia od pogłębionych dociekań teoretycznych do praktyki szkolnej.

Na zakończenie autor przytacza za literaturą światową szereg „za i przeciw” operacjonalizacji celów edukacji szkolnej. Poza względami czysto merytorycznymi uczy to krytycznego podchodzenia do informacji i krytycznego myślenia, tak niezbędnego obecnie czynnika dla kreowania lepszej rzeczywistości, kształtowania lepszych pokoleń młodych Polaków.

Niejako w konkluzji K. Denek zauważa, że zbytńia określoność celów edukacji szkolnej może być przeszkodą w ich osiąganiu. Słuszny zatem jest umiar i powściągliwość w operacjonalizacji złożonych celów edukacji szkolnej. Należy jednak pamiętać, że spontaniczność w nauczaniu wywodzi się „z planu i celu, a nie z ignorancji”. W całości potwierdzają to badania prowadzone przez Zakład Dydaktyki Ogólnej UAM w Poznaniu. Wynika z nich, że kształtowanie wśród nauczycieli i uczniów świadomości celów edukacji szkolnej, ich precyzyjnego konstruowania i projektowania oraz konsekwentnej realizacji, nie tylko że nie zmniejsza swobody, kreatywności uczących i stosunku do aktywności uczniów, lecz ją wzmacnia.

Jak widać książka *Wartości i cele edukacji szkolnej* stanowi z jednej strony interesujący materiał do refleksji nad wartościami, a z drugiej – doskonały przykład przełożenia dociekań teoretycznych dotyczących operacjonalizacji celów edukacji na grunt praktyki szkolnej. Niesie ona z sobą nie tylko duży ładunek informacji i wiedzy, ale także mądrości. Może być bardzo przydatna zarówno dla pracowników naukowo-dydaktycznych zajmujących się aksjologią i teleologią pedagogiczną, jak i dla nauczycieli poszukujących wzorców pedagogiki wartości oraz formułowania celów kształcenia i konsekwencji w ich realizacji. Myślę, że powinna stanowić podstawową lekturę z zakresu pedagogiki dla studentów wszystkich kierunków nauczycielskich.

Książka ta bezsprzecznie stanowi istotny krok w procesie przemian edukacyjnych w naszym kraju. Charakteryzuje ją duża dociekliwość naukowej analizy tak złożonych, trudnych i zaniedbanych przez lata zagadnień, jakimi są problemy aksjologicznych podstaw edukacji szkolnej. Autor pokazuje genezę filozoficznych, metodologicznych, psychologicznych, pedagogicznych, kulturowych i społecznych przesłanek leżących u podstaw wartości i celów edukacji szkolnej.